

Блинова, О. Є. Етнічна стереотипізація у міжособистісному сприйманні студентської молоді [Текст] / О. Є. Блинова // Проблеми загальної та педагогічної психології : Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К., 2007. – Т.IX, част. 4. – С. 49-55.

Ключові слова: соціальний стереотип, стереотипізація, етнічність, етнокультурний стереотип, студентська молодь.

Ключевые слова: социальный стереотип, стереотипизация, этничность, этнокультурный стереотип, студенческая молодежь.

О.Є. Блинова

ЕТНІЧНА СТЕРЕОТИПІЗАЦІЯ У МІЖОСОБИСТІСНОМУ СПРИЙМАННІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Актуальність дослідження етнічних стереотипів зумовлена практичною значущістю проблеми, недостатністю вивчення цього явища та його вияву у психології українців як етносу і як нації, його місця у структурі міжособистісного спілкування та спільної діяльності.

Проблема стереотипізації як одного з найважливіших механізмів соціалізації широко аналізувалася в дослідженнях Е.Еріксона, Дж.Міда, Г.Тарда, Г.Теджфела, О.Бодальова, Б.Паригіна [1; 2; 3]. Етнічна самосвідомість була предметом дослідження у працях Г.Лебона, Г.Тарда, К.Юнга, Ю.Бромлея, О.Донченко, П.Гнатенка, М.Пірен та ін.[6; 7; 8]

Мета роботи: наукове обґрунтування й емпіричне дослідження особливостей стереотипізації в міжособистісному сприйманні студентської молоді західного та східного регіонів України.

Етнічні стереотипи – це приписування народу певних рис. Зокрема таких, як особливості ціннісних орієнтацій, норм, переважаючий тип темпераменту. Згідно з теоретичними постулатами досліджень багатьох учених (Г. Андрєєва, С. Московічі, Л. Дробіжева, Г.Солдатова) [1; 4; 5] стереотип визначається невід’ємною складовою етнічної самосвідомості. Водночас, феномен стереотипізації є потужним чинником розвитку етнічного самоусвідомлення (самовизначення, самоакцептації, самосприймання)

людей, здатним виступати як консолідуючим чинником міжетнічного і внутрішньоетнічного спілкування, так і породжувати різноманітні комунікативно-перцептивні бар'єри [8].

Етнокультурні стереотипи - явище відносно стабільне, хоча й передбачає певну гнучкість і зміни залежно від історичних умов. Важливими ознаками стереотипів прийнято вважати, по-перше, образність, схематичність, спрощеність; по-друге, суб'єктивність; по-третє, яскраво виражене оцінне й ціннісне пофарбування, що визначає тип поведінки при контакті з іншою етнічною групою; по-четверте, символічність, ілюзорність і навантаженість помилковим компонентом.

Схильність людини до стереотипів пов'язана із природним і нормальним прагненням узагальнити, категоризувати свій життєвий досвід і, як наслідок, сформувані певне відношення до явища дійсності. Сформовані уявлення містять у собі не тільки безпосередній досвід людини, але й помилкові враження, що придбані в процесі виховання й ретрансляції етнічної культури.

Стереотип являє собою якийсь первинний фіксатор образу групи, що обумовлює його схематичність, далеку від повноцінного уявлення. Як наслідок, з'являються схеми, покликані допомогти людині за мінімальний часовий проміжок зареєструвати найбільш незвичні, екзотичні і яскраві риси (за принципом «економії зусиль»), але одночасно породжують ірраціональне знання про інших (фобії, забобони). При цьому «забобон, на відміну від простого, неправильного судження, активно протистоїть будь-якій очевидності, якщо вона не співпадає з ним»[9, с.210].

На думку А. Байбуріна, «механізм стереотипізації заснований, по-перше, на зберіганні, передачі й акумуляції соціальної інформації, по-друге, на відборі найбільш значимих фрагментів в умовах постійного відновлення»[10, с.10]. Механізм стереотипізації «включається» у той момент, коли людина у своєму прагненні дати оцінку явищам поділяє їх на «знайоме» і «незнайоме». Своя етнічна спільність звичайно одержує

позитивну оцінку, у той час як чужа - негативну.

У результаті стереотипізації з'являється спрощене, схематичне, іноді перекручене уявлення дійсності. Стереотипи сприймаються як знання, однак фактично містять лише неповний і однобічний опис явища, що співвідноситься із традиційним зразком поведінки. Проте, у випадку відсутності стереотипізації, представникам етносу довелося б скрупульозно досліджувати кожне нове для них явище з метою визначення його місця в соціокультурній системі.

Основою більшості філософських досліджень етнокультурного стереотипу служить постулат про те, що стереотип формується на базі етнічних уявлень, які, у свою чергу, виникають на базі традиційних суджень, властивих етнічній свідомості на певному етапі історичного розвитку. Являючи собою одну з різновидів суспільної свідомості, етнічна свідомість містить “не тільки знання про особливості своєї етнічної групи, але й пронизано складною тканиною емоційних переживань органічно включених у його структуру”[10,с. 28-31].

Етнічна свідомість являє собою складне соціально-психологічне явище, яке можна розглядати як «усвідомлення націями себе як суб'єкта історії, своїх ідей, інтересів, цінностей, свого місця у світі. Етнічна свідомість - ... процес, що виражає здатність етносу побачити у своїй етнічній спільності те єдино особливе, унікальне, що дозволяє відрізнити себе від інших етносів, ідеологічне виправдання хоча б уявного виділення себе в середовищі інших етносів»[3, с.41].

Необхідно відзначити існування різних підходів до визначення етнічної свідомості. Деякі дослідники дотримуються думки, що етнічну свідомість потрібно розуміти як усвідомлення індивідами своєї етнічної приналежності[3, с.88]. Відповідно до позиції Ю. Бромлея, під цим складним соціально-психологічним явищем мається на увазі «весь комплекс уявлень національності про саму себе (у тому числі й приналежності до неї, її усвідомлених інтересів, ціннісних орієнтацій і установок стосовно інших

національностей)» [3, с.57]. Інші вважають, що етнічна свідомість є результатом порівняння подібності й розходження з іншими групами, і визначають його як «сукупність ідей, поглядів і почуттів, пов'язаних із самовизначенням етнічної спільності, усвідомленням свого місця серед інших етнічних спільностей» [11, с.318].

У роботах Б.Поршнева вказується, що ядром будь-якої форми колективної свідомості (включаючи етнічну) вважається усвідомлення як на індивідуальному, так і колективному рівнях якоїсь спільності, існування якогось «ми». Наявність «ми» має на увазі протиставлення «вони», «вони» - це не «ми», і, навпаки, «ми» - це не «вони». Тільки відчуття, що є «вони», народжує бажання самовизначитися стосовно «них», відокремитися від «них» у якості «ми»[12, с. 80-81].

Відносно форми відображення етнічної свідомості потрібно помітити, що вся соціальна дійсність категоризується за допомогою вихідної пари «ми» - «вони», що виступає не тільки як ознака специфіки розглянутого виду свідомості, але й виконує характерну функцію об'єднання й роз'єднання на основі приналежності до однієї із двох зазначених категорій. Розподіл на «ми» і «вони» - це саме древнє сприйняття, яке по суті є архетипічним стереотипом, що здобуває конкретно-історичний зміст на певному етапі розвитку етносу. У цілому історична безперервність і соціальна суперечливість етнічної свідомості дає можливість класифікувати його як архетипічне соціальне утворення. Безпосередньо виявити його архетипічну основу не представляється можливим, однак вона проявляється в явищах етнічної культури й етнічних стереотипів.

Етнокультурні стереотипи стають для етносу підставою й виправданням дій стосовно інших етнічних груп, тобто «вони». При цьому стереотипи містять у собі не загальнолюдське знання, а властиве винятково даній групі, що базується на спільному досвіді, цінностях і інтересах.

У зв'язку з виділенням у структурі етнічної свідомості категоріальної пари «ми» - «вони», нам представляється необхідним розглянути

етнокультурні стереотипи, характерні для кожної із зазначених сутностей, а саме автостереотипи й гетеростереотипи. Слід зазначити, що образ «ми» має на увазі не тільки автостереотипи, тобто уявлення про найбільш характерні для даної групи риси і особливості, але також уявлення про свій народ, культуру, територію, історію й т.д. Цей образ досить динамічний, що обумовлює можливість відсутності чітко фіксованого набору ознак.

Формування відношення етносу до себе як на особистісному, так і на груповому рівнях здійснюється за принципом подвійного опосередкування. Значну роль при цьому грає операція зіставлення, порівняння себе з іншими представниками своєї етнічної спільності. Визнання того, що «я такий же, як і вони», означає усвідомлення себе повноправним і повноцінним членом даної етнічної групи.

Ідентифікуючи себе, етнос установлює границі своєї культури, свого етнокультурного простору. «Одним з основних механізмів семіотичної індивідуальності є границя.... Цей простір визначається як «наше», «своє», «культурне», «безпечне», «гармонічно організоване» і т.ін. Йому протистоїть «їх-простір», «чуже», «вороже», «небезпечне», «хаотичне» [6, с.175].

Принцип бінарної опозиції, що лежить в основі формування уявлень про інші етноси, припускає, що, навіть визначаючи характеристики інших етнічних груп, етнос однаково має на увазі самого себе, свої власні особливості. І якщо «вони» - замкнуті й стримані, те «ми», швидше за все, емоційні й відкриті, якщо «вони» - скупі й розважливі, те «ми», напевно, щедрі й безкорисливі (однак автостереотип не обов'язково позитивний).

Кожний етнос володіє низкою специфічних, лише йому властивих стереотипів, які знаходять висвітлення як у повсякденній поведінці, так і в особливих, ритуалізованих подіях (прийом гостей, весілля, календарні свята й т.ін.). Вони являють собою сукупність споконвічних принципів і парадигм, на які спирається всяка діяльність етнічної спільності. Етнокультурні стереотипи поведінки й мислення можна розглядати як стійкі утворення етнічної свідомості.

Етнокультурні стереотипи некритично засвоюються підростаючим поколінням, прищеплюючи тим самим єдино-можливий характерний для даного етносу спосіб сприйняття світу. Крім цього, стереотипи виступають у якості «культурного бар'єра» для захисту особистості і як засіб її самоствердження в іноетнічному середовищі. Завдяки їм індивід має можливість почувати себе в безпеці, усвідомлюючи свою приналежність до певної етнічної спільності. У критичній ситуації вони виконують функцію консолідації «своїх», але при цьому неминуче виділяють «чужих». Етнокультурні стереотипи - організуюча ланка, що сполучає індивідів в етнічне суспільство, етнокультурна єдність якого усвідомлюється в рамках таких понять як споріднення із предками, необхідність зберегти культурну специфіку й багаж накопичених знань для нащадків.

У нашому дослідженні студентам було запропоновано оцінити за допомогою методики Т.Лірі типового представника Півдня та Заходу України (вибірку склали студенти Херсонського державного університету). Результати порівняння самооцінки студентів Півдня та їх уявлень щодо особистісних рис мешканців західного регіону України (тобто автостереотипу та гетеростереотипу) відображені у таблиці 1.

Таблиця 1. – Результати порівняння самооцінки студентів Півдня та оцінки представників західного регіону України (методика Т.Лірі)

№	Показники, що порівнюються	Середнє арифметичне		t-критерій Ст'юдента	Рівень значущості
		Самооцінка (Південь)	Оцінка (Захід)		
1.	Авторитарність (диктаторський-домінантний-впевнений)	9,61	7,12	3,04	0,01
2.	Егоїстичність	8,05	8,12	0,42	–
3.	Агресивність (ворожий-прямолінійний, впертий)	8,69	9,61	2,81	0,05
4.	Підозрілість (злопам'ятний, критичний)	7,2	7,06	0,53	–
5.	Підлеглість (покірний, сором'язливий, поступливий)	6,2	5,72	2,76	0,01
6.	Залежність (невпевнений, боязливий, м'який)	7,19	5,86	3,62	0,01

7.	Дружелюбність	9,6	8,4	2,81	0,01
8.	Альтруїстичність (делікатний, бескорисливий, чуйний)	8,1	7,4	3,06	0,01

Як ми бачимо, виходячи із результатів таблиці, досліджувані студенти Півдня вважають себе більш підпорядкованими, залежними від зовнішніх впливів та оцінок, вони виявляють у себе вищий рівень миролюбності, довірливості, слухняності і залежності, у них нижчий негативізм, ворожість і жорстокість. Проте у них менша загальна комунікативна толерантність, слабкіше прийняття себе, нижчий рівень внутрішнього контролю, а значить і адаптивності. Західноукраїнські студенти (з точки зору представників Півдня) проявляють більшу ригідність і вищий рівень зовнішнього контролю. Як наслідок, у них краща тенденція до компромісу і менша потреба у домінуванні.

Вимогливість, непримиренність, жорстокість, домінування – якості, що значно вище презентовані у представників Західного регіону. Складається загальне враження, що соціально-психологічна активність південноукраїнської молоді перебігає в амбівалентному режимі зі значною мірою самозаперечення, неприйняття, ригідності, зі схильністю до автостереотипізації, що мають однак чітко окреслену мету – адаптація до умов і запитів довкілля.

Висновки. Виявлена у процесі емпіричного дослідження тенденція до стереотипізування, а також дихотомійні настановлення в міжособистісному оцінюванні створюють небезпечний простір для неадекватного сприйняття себе та для маніпулювання свідомістю молодих громадян, що може виступати предметом подальших досліджень.

1. Андреева Г.М. Психология социального познания: Учеб. пособие для студентов высших учебных заведений. – Издание второе, перераб.и доп. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 288 с.
2. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. – М.:МГУ,1982. – 199 с.
3. Бромлей Ю.В. Этнос и этнография. – М.: Наука, 1983. – 272 с.
4. Гнатенко П.И., Павленко В.Н. Этнические установки и этнические

стереотипы. – Днепропетровск, ДГУ, 1995. – 200 с.

5. Коростелина К.В. Социально-психологические корни этнических проблем // Журнал практикующего психолога. – 1999. – № 5. – С. 109-133.

6. Налчаджян А.А. Этнопсихологическая самозащита и агрессия. Учебное пособие для вузов. – Ереван: Огебан, 2000. – 408 с.

7. Павленко В.М., Таглін С.О. Етнопсихологія: Навчальний посібник. – К.: Сфера, 1999. – 407 с.

8. Пірен М.І. Основи етнопсихології: Підручник. Вид. 2-е доп. – К., 1998. – 436 с.

9. Лурье С. Историческая этнология. – М.: Мысль, 1997. – 318 с.

10. Байбурин А. Некоторые вопросы этнографического изучения поведения // Этнические стереотипы поведения. – Ленинград: Пресса. – 1985. – 218 с.

11. Уледов А. Духовное обновление общества. – М.: Мысль, 1990. – 333с.

12. Поршнев Б. Социальная психология и история. – М.: Наука, 1979. – 232с.